WERINON

UITGAVE VAN DE

HISTORISCHE KRING • NEDERHORST DEN BERG

MEI 2006 • NR 60

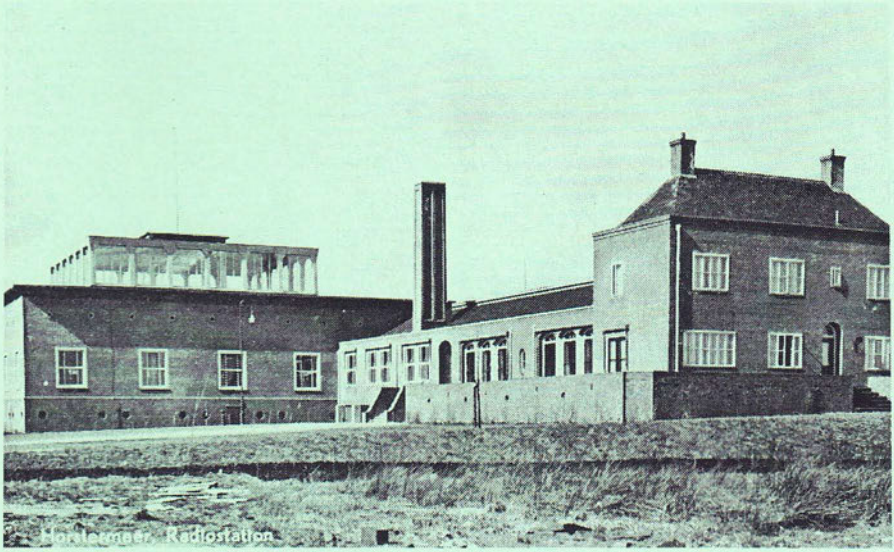

Historische Kring Nederhorst den Berg

Bestuur	**Voorzitter**	J.E. Jansen, Dammerweg 15E 1394 GJ NdB, tel. 0294-254152
	Vice-voorzitter	H.J. Veldhuisen, J. van Ruysdaelstraat 1 1394 GH NdB, tel. 0294-253231
	Secretaris	A.M.E. Baar, Torenweg 9 1394 EA NdB, tel. 0294-251804
	Penningmeester	C. Schoordijk - Snoek, Vincent van Goghstraat 6 1394 BE NdB, tel. 0294-253119
	Ledenadministratie	M. Overmars, Turfstekerslaan 4 1394 KZ NdB, tel. 0294-254643
	Leden	J.F.A. Baar, Kerkstraat 6 1394 CX NdB, tel. 0294-254309
		R.J. Verkaik, Pieter de Hooghlaan 24 1394 GK NdB, tel. 0294-254317
Redactie		G.J.M. Baar, Zoddeland 26 1394 KR NdB, tel. 0294-254368
		T. Griffioen, Kuijerpad 6 1394 DA NdB, tel. 0294-254106
		J.F.A. Baar, Kerkstraat 6 1394 CX NdB, tel. 0294-254309
Computerassistentie		Theo van der Zee, Voorstraat 25 1394 CT NdB, tel. 0294-254515
Ontwerp omslag		Piet Griffioen
Lidmaatschap		€ 12,50 per jaar Bankreknr. 32.82.24.138 RABOBANK Nederhorst den Berg
Informatie en documentatie		Donderdagavond van 19.30 tot 21.30 uur Sociaal Cultureel Centrum "SPOT", Blijklaan 1, Nederhorst den Berg
E – mail: HKNdB		bestuur@historischekring.nl
Redactie		werinon@historischekring.nl
Internetadres		www.historischekring.nl

ISSN 1389-319X

Niets uit deze uitgave mag, op welke manier dan ook, verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt worden zonder schriftelijke toestemming van het bestuur.

Nederhorst den Berg
Historische Kring

maart 2006, nummer 60

jaargang 16

opgericht januari 1988

Inhoud

Mededelingen en Berichten		2
Van de kaart	*Ruud Verkaik*	7
Boek-en-Berg	*Jan Baar*	9
De Liudgeriden (ca. 711-877)	*Kees Kuiken*	11
Oorlogsjaren op het Kleine Eiland (2)	*A. Schilder- Hageman*	14
De engel van de bewaarschool	*Rob Stalenhoef*	19
Voor- en tegenspoed	*Gerard Baar*	25
Nederhorst den Berg, het prille begin	*Els N.G. van Damme*	27

Foto omslag
NERA, radio-ontvangststation (1950).
Collectie HKNdB

MEDEDELINGEN EN BERICHTEN

PROGRAMMA 2006

- **Vrijdag 27 oktober 2006**

Lezing: De geschiedenis van de Dorssewaardpolder onder Vreeland (tussen Bergseweg en Kleizuwe) door de Hr. C.H. Beelaerts van Blokland. Aanvang 20.00 uur in De Bergplaats (Kerkstraat).

WEBSITE HISTORISCHE KRING

Als u bij wilt blijven wat betreft het wel en wee van de HKNdB, dan moet u onze web-site bezoeken. U treft daar actueel nieuws én historische gegevens. Ook is daar een greep uit onze bibliotheek te raadplegen. Voor een beslist informatief, leerzaam en aangenaam bezoek: www.historischekring.nl

SCHENKINGEN

- CD-Rom met foto's van de viering '60 Jaar Bevrijding' – Vrienden van 't Plein
- Grote foto Bejaardenhuis 'De Kuijer' 1975 – W. van der Voort
- Schilderij Willibrordkerk, 1983 – W. Dubelaar
- Wandbord met afbeelding droogwasserij/woningen familie Hageman/Dubelaar, Eiland, 1944 - Th. Stalenhoef
- Foto's Nederhorst den Berg – J.Baar
- 3 Foto's demping Reevaart (1969) – M. Wewer
- 6 Documenten – J. Brinkers
- Beker met afbeelding van de RK kerk – W. Bouwer
- Foto J. Scherpenhuijsen, opening brandweergarage – D. Bouwer-Scherpenhuijsen
- 7 foto's, o.a. Meerlaan 14 en Vreelandseweg – K. Ledder
- Oude foto met drie dames – Th. de Kreij
- Bevrijdingsbord: Wel gebogen, maar nooit gebroken – Th. de Kreij
- Dr. Henri Polak: Tusschen Vecht, Eem en Zee (1934) – C. Selders- de Bie

Van Gerard Baar:

- Documentatie Gereformeerde Kerk
- Pamfletten politieke partijen

- Milieukundig onderzoek voor het Gooi (1974)
- Rapport Visserij in Spiegel- en Blijkpolder
- 22 Foto's 1962 / 1995 / 2003
- Embleem RK Gymn. Ver. DIO (Door Inspanning Ontspanning)

Van J. van der Meer:
- 34 dia's / 3 ansichtkaarten/ 76 foto's / 18 foto's (k) / 2 printen

Zo kunnen veel mensen genieten van materiaal, dat anders wellicht in een doos op zolder ligt en nú voor iedereen bij de HKN te raadplegen is.

LITERATUUR

Provincie Noord-Holland – Concept De Nieuwe Hollandse Waterlinie.
Ambitie en strategie voor de Vechtstreek-Noord.
Provincies N-H, Z-H, Utrecht – Ontwikkelingsprogramma voor het Groene Hart.
Bernt Feis/Herman Rutten – De Achterkant van Holland.
Speurtochten langs industrieel erfgoed in het Groene Hart.
Thimo Veenman – Het postkantoor in Ankeveen.
In: In de Gloriosa 2006/1.
G.W. Draijer – Loosdrecht in de oorlogsjaren, een terugblik.
In: HK Loosdrecht, voorjaar 2006.

Mocht u geïnteresseerd zijn in **'BRAND'** en wat daar mee samenhangt, dan is het boek van **W. J. Fecken – 'Branden in 's-Graveland 1672-2000'** misschien wat voor u. Het boek moet nog wel verschijnen en de heer Fecken wil graag weten of er genoeg belangstelling voor is. U kunt het hem laten weten: 035 6560226.

EXPOSITIE

Panorama Vechtstreek. 4 eeuwen Vechtstreek en Plassengebied in kaart. – Museum Maarssen.
Hilversum. Natuurstad in schoonheid. – Museum Hilversum.

JAARVERGADERING MET DIAVOORSTELLING

Op vrijdag 17 februari 2006 vond de jaarlijkse Algemene Ledenvergadering van de Historische Kring plaats in de Bergplaats aan de Kerkstraat. Met zo'n 70 leden was de bijeenkomst goed bezocht. De agenda van de

vergadering werd vlot afgewerkt. De verslagen werden goedgekeurd, de penningmeester kreeg applaus en voor de bestuursverkiezing waren geen tegenkandidaten. Na de pauze kregen de heren Immerzeel en Schriek van de Historische Kring 'In de Gloriosa' uit 's-Graveland het beeld en het woord. Zij lieten afbeeldingen zien van en vertelden over de 's-Gravelandse buitenplaatsen van 'Swaenenburg' tot 'Gooilust'. Na afloop bleven veel leden nog even gezellig napraten.
U kunt het uitgebreide verslag 'Buitenplaatsen in 's-Graveland' van Gerard Baar, vinden op de web-site en in De Brug van 22 februari 2006.

HERHAALDE OPROEPEN: REGISTER EN SUPER 8
In Werinon 55 en 56 deden wij een oproep om te komen tot een **REGISTER op personen, zaken en afbeeldingen** van alles wat in de nummers van Werinon is te vinden. Tot nu toe heeft nog niemand zich gemeld. En toch geloven wij, dat er echt wel leden zijn, die dit karwei kunnen klaren. Werkenderwijs raak je goed thuis in de geschiedenis van Nederhorst den Berg, het hoeft niet vandaag of morgen af en liefhebbers, geïnteresseerden en bestudeerders van de geschiedenis van ons dorp zullen u eeuwig dankbaar zijn. Wat wil je nog meer? Dus...? Verdere informatie bij Tineke Griffioen, Kuijerpad 6, 0294 254106.

Ook de oproep **SUPER 8** in Werinon 59 heeft nog niets opgeleverd. Toch kan dit project iets heel moois opleveren, want er moet in Nederhorst den Berg in de jaren zestig en zeventig flink wat afgefilmd zijn. Heel wat van de beelden van die filmactiviteiten kunnen veel duidelijk maken over de tijd waarin ze opgenomen zijn en daardoor heel waardevol worden voor een wat breder publiek.
Wij willen proberen dit historisch materiaal boven water te krijgen en zo te bewaren voor de toekomst.
Denk er nog eens over na of u mogelijkheden én zin hebt mee te denken en mee te werken om er achter te komen hoe dit het beste aangepakt en uitgewerkt kan worden.
Verdere inlichtingen bij Jan Baar, Kerkstraat 6, tel. 0294 254309.

WIE WEET WIE WAT EN WAAR

Deze keer een prachtige **foto van drie dames**, poserend voor de fotograaf.

Theo de Kreij dook ze op op een rommelmarkt in Nederhorst den Berg. Het lijkt haast onwaarschijnlijk, maar wij zouden graag zien, dat ze uit de anonimiteit kwamen. Wie weet!

De oproep betreffende de groepsfoto in Werinon 59 bracht veel reacties teweeg. De foto gaat dan ook als een waardevol bezit in het speciale foto-album van het foto-archief. Het betreft hier een uitgaansdag van de ***korfbalvereniging Avance*** uit de Horstermeer. Op 22 juli 1934 maakte het gezelschap een uitstapje naar Nijmegen.

De volgende personen gingen mee: te beginnen op de eerste rij van links naar rechts,

gebloemde jurk, G. Pronk, J. Smit, J. Korporaal, Schriek,
C. Kuiper, R. Schriek, K. Tinholt, L. Smit, Bakker, T. Smit,
2e rij: J. Smit, J. Andela, M. Waterdrinker, M. Blom,
D. Velthuis, K. Tinholt, A. Evers, J. Dekker, A. Westbroek,
G. Klinge, G. Pronk, L. Smit, de chauffeur van de bus,
3e rij: A. Wiersma, A. Smit, P. Andela, L. v d. Pas, A. Brouwer,
P. Rigter, NN, H. Veenendaal hangt uit het raam van de bus.

Met dank aan mevrouw Stoker- Strijbis, mevrouw B. Smit en T. v.d. Kemp.

KOPIJ

Kopij, inclusief bijbehorende foto's e.d., voor het volgend nummer van Werinon graag **vóór 1 augustus 2006** inleveren bij de redactie.

VAN DE KAART (foto op de omslag)

Ruud Verkaik

NEderhorst den Berg RAdio

Voor het ontvangen van radiosignalen had de Radioverkeersdienst van de PTT in Noordwijk ruitantennes ontwikkeld. De nieuw ontwikkelde antennes bleken alleen goed te werken als ze stonden op een sterk waterhoudende bodem in een vlak terrein. Vandaar, dat in 1948 de keuze van een nieuwe vestiging op de Horstermeerpolder viel, mede omdat Domeinen daar al grond bezat, die beschikbaar was. Architect Röntgen ontwierp een gebouw, dat nog in hetzelfde jaar aanbesteed werd. Om dit gebouw te realiseren waren 120 heipalen, 140 ton betonijzer, 630.000 metselstenen en 1400 m3 zand nodig. Dit alles moest aangevoerd worden over de Middenweg, die toen niet meer dan een echte polderweg was. De kosten bedroegen 1.000.000 gulden voor de bouw en het dubbele voor de inventaris.

Op 14 december 1950 opende de burgemeester van Nederhorst den Berg, Baron van Harinxma thoe Slooten het modernste radiostation van Europa.

B en W wilden voor de medewerkers een dertigtal woningen in de gemeente bouwen, maar het personeel van de NERA wilde liever in Bussum wonen, want dat was een gemeente van de 2de klasse. Daar de rijkssalarissen aan de gemeenteklasse gekoppeld waren, viel de keuze op Bussum en niet op de 3de klas gemeente Nederhorst den Berg.

De foto is kort na de oplevering van het gebouw (1950) genomen en toont een statig, strak pand met een enorme schoorsteen op het dak. In het woonhuis op de voorgrond kwam de beheerder Krijgsman te wonen, later betrok de familie C. v.d. Niet de woning. De laatste jaren deed de woning niet meer als zodanig dienst.

In de beginjaren beschikte de NERA over een eigen bedrijfsbrandweer, die zelfs brandweerwedstrijden organiseerde. Opvallend was de stormbaan, die langs de kant van de weg aangelegd was. Daar werden oefeningen gehouden van de B.Z.B., de Bedrijf Zelf Bescherming. Als het ijs sterk genoeg was, werden er achter in de polder bij een echte koek-en-zopie ook schaatswedstrijden gehouden.

Rondom het gebouw werden over een oppervlakte van 150 ha antennemasten opgesteld, waaraan ruitantennes werden opgehangen. Ook plaatste men er parabolische spiegels. Na een mislukte schilderbeurt van zo'n kostbare spiegel werd besloten het grondstation af te breken.

De functie en het werk van de NERA veranderden met de jaren. Het begon als ontvangststation voor wereldwijde vaste verbindingen. Later kwamen er de ontvangstantennes van Scheveningen Radio, het satellietgrondstation, het radioverkeer van de KLM en de monitoring van het vastmeetnet bij. Het radio-ontvangststation bleef tot 1978 in functie. Daarna verzorgde de RCD (Radio Controle Dienst) er de ether bewaking. Na de privatisering van de PTT bleef de RCD bestaan, maar die viel nu onder de Hoofddirectie Telecommunicatie en Post.
In juni 1998 werd het 10-jarig bestaan van de RCD gevierd met een familiedag. Op 14 december 2000 bestond het NERA-gebouw 50 jaar. Vijf jaar later, in augustus 2005, kwamen de medewerkers en oud-medewerkers voor de laatste keer bijeen. Door de veranderde technieken en satellietverbindingen zijn verschillende afdelingen elders ondergebracht. Het gebouw voldoet ook niet meer aan de eisen van deze tijd. De NERA is over en uit. De antennes zijn, evenals de ondergrondse kabelverbindingen, inmiddels allemaal verdwenen en het terrein is schoon opgeleverd. Alleen het gebouw herinnert nog aan de activiteiten die er eens waren. Het staat in de stilte van de polder stil te zijn, wachtend op een nieuwe bestemming.

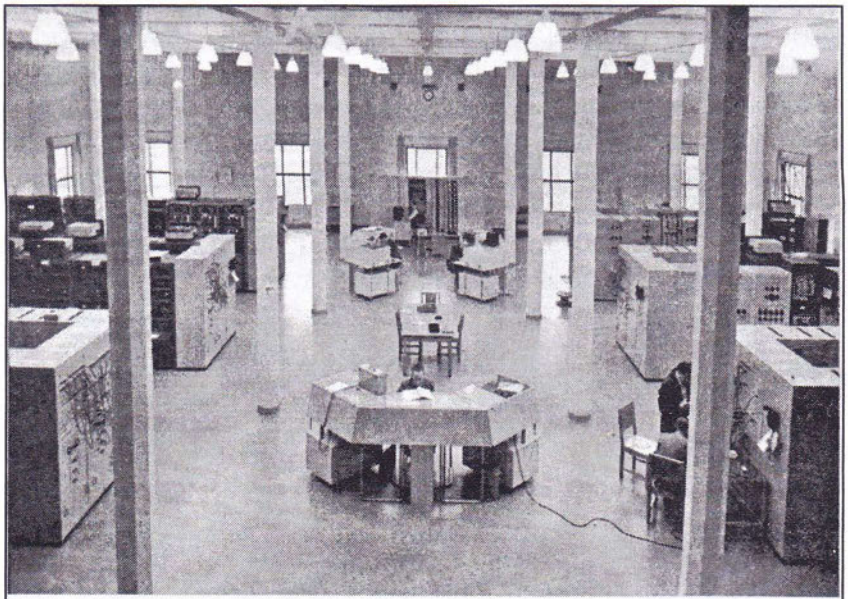

Het station Nederhorst den Berg, dat de woorden van waar ook ter wereld opvangt en doorstuurt naar Amsterdam.

Tijdschriftknipsel uit1955 (HKNdB).

BOEK-EN-BERG

Jan Baar

Noord-Holland in Proza, Poëzie en Prenten. Stichting Culturele Raad Noord-Holland.
Nederhorst den Berg

De serie bestaat uit 71 bibliofiele uitgaven, voor elke gemeente in de provincie één. 'Nederhorst den Berg', de 64ste uitgave in deze reeks, verscheen in 1993 in een oplage van 100 genummerde exemplaren. De Historische Kring Nederhorst den Berg is in het bezit van nummer 73.
Voor de uitgave maakte Onno de Jong een zeefdruk en schreef Harrie Geelen een gedicht:

Nederhorst

De gele bus schiet als een spoel
Door een langdradig weefgetouw
Van weilanden en kleine huizen.

De rode bal boven het riet
Rijdt mee maar neemt de bochten niet.

Grasland danst in zwarte ramen.
Het water van de plas
Ontsnapt het wel
Aan wasserij Snel?

Harrie Geelen (Heerlen 1939) was schrijver, tekenfilmer en creative director bij Toonder Studio's, vanaf 1967 gevestigd in en bij kasteel Nederhorst. Hij schreef vele liedjes en kindertelevisieseries als 'Oebele', 'Kunt u mij de weg naar Hamelen vertellen, meneer' en 'Q en Q'. Hij illustreert ook de boeken van zijn echtgenote Imme Dros en van andere schrijvers. Verder staan er vier musicals op zijn naam en vertaalde hij opera's.

'Nederhorst...
's Ochtends schuif ik in haar binnen en 's avonds glijd
ik uit haar weg. Zij streelt mij zelden, lacht niet als ik
kom, huilt niet als ik ga: een stille, zwijgzame vriendin.'

Wasserij Snel.

Wasserij 'Nederhorst' oftewel Wasserij Jan Snel stond aan de Dammerweg aan de Spiegelpolder. Van 1920 tot in de jaren zeventig was dit een van de grotere wasserijen in Nederhorst den Berg. Opvallend aan de gebouwen was de 'wastoren', een waterontharding sinstallatie, die in 1936 gebouwd werd om het polderwater beter geschikt te maken voor het wasproces. Vooral vanaf de plas was het een markant bouwwerk, maar het heeft ongetwijfeld in het voorbijgaan ook de aandacht van de dichter getrokken. Lange tijd was de toren gesierd met de spreuk 'Carpe Diem', (Pluk de dag). De wasserij verdween uit Den Berg en de wasauto's maakten plaats voor zeilboten en plezierschepen. De aanblik van Jachthaven Spiegelzicht beheerst nu het stuk Dammerweg.

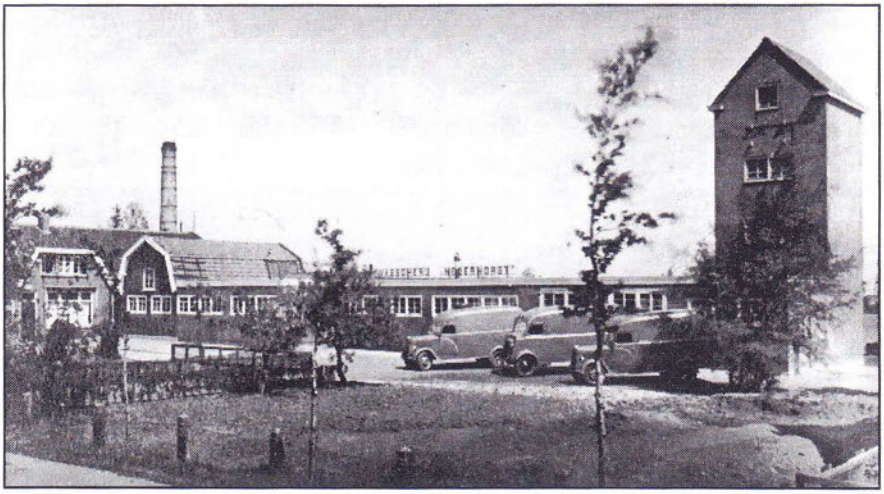

De wastoren moest in 2000 gesloopt worden vanwege instortingsgevaar. Na een brand begin 2006 resteert er van het eens zo trotse complex slechts een zielig hoopje puin met wat muren.

Het ziet er naar uit, dat binnen niet al te lange tijd de laatste restanten van de twintigste-eeuwse wasserijnijverheid in Nederhorst den Berg verdwenen zullen zijn.

Wie weet komt iemand dan nog eens op het idee de wastoren te herbouwen als een zichtbare herinnering aan deze eens zo belangrijke bedrijfstak. Nederhorst den Berg zou dan tegelijkertijd een waardig, kenmerkend 'landmark' vanaf de plas er bij krijgen.

DE LIUDGERIDEN (CA. 711-877)

Kees Kuiken

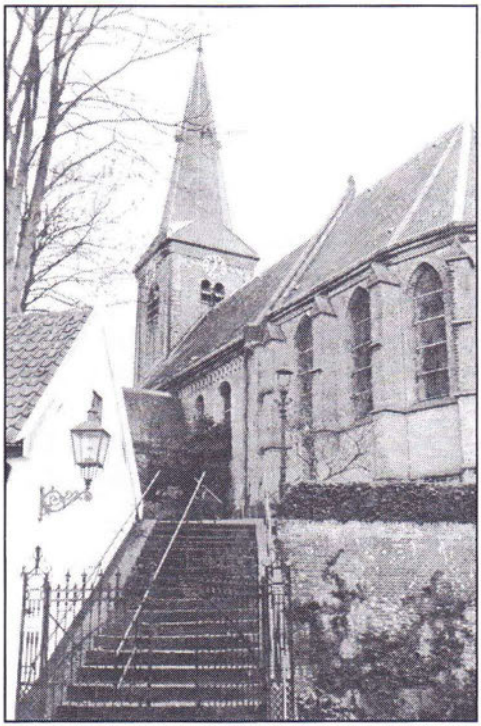

De 'kerk op den Berg': gesticht door Liudgers grootmoeder?

Het oudst bekende archief van een Nederlandse adellijke familie komt uit Werden aan de Ruhr in Duitsland (nu Essen-Werden) en wordt tegenwoordig bewaard in de Universiteitsbibliotheek te Leiden. Het bestaat uit twee delen in één band: een afschrift van een negende-eeuwse genealogie en een oorkondenboek (*cartularium*) over de jaren 793-848. De uit deze genealogie bekende stamvader heette Uurssing, maar we spreken meestal van de 'Liudgeriden' omdat de H. Liudger, kleinzoon van Ado Uurssing, in de negende eeuw het middelpunt van de memoriecultus van de familie werd. Het verhaal over Ado geeft een unieke blik op de

vroegmiddeleeuwse stand van de '*homines franci*', de trouwste vazallen van Karel de Grote. Liudger zelf komt naar voren als een typische adelsheilige: gecreëerd door een adellijke familie die ook in zijn heiligheid deelde. Het steeds grotere beslag dat een kleine groep binnen deze maagschap op het erfgoed legde, leidde ook tot spanningen. In 877 werd het familieklooster te Werden tenslotte een rijksklooster. De historicus dr. Kees Kuiken onderzocht de ontwikkeling en het zelfbeeld van deze bijzondere familie, die vanouds nauw verbonden is geweest met de allereerste 'kerk op den Berg' in Nederhorst. Hij publiceerde hierover in het twaalfde jaarboek *Virtus* – in het Liudgerjaar 2005.

Wat weten we nu precies van deze oudst bekende adellijke familie van Nederland? Liudgers voorouders waren aristocraten in de periferie van het rijk die in het begin van de achtste eeuw werden geconfronteerd met de christelijke missie vanuit Engeland. Uit het levensverhaal van Liudger blijkt dat zijn grootmoeder Adelburg en haar familie deze missie ondersteunden en al vroeg tot onderdeel van hun adellijke levensstijl maakten. Daarmee gingen zij deel uitmaken van de bovenlaag van de lekenbevolking. De geleerde geestelijken aan het hof van Karel de Grote waren de échte topelite, zoals Liudgers leermeester Alcuin schrijft.

Het zelfbeeld van de mannelijke Liudgeriden werd enigszins beïnvloed door Alcuins geleerde vertogen over adeldom, maar draaide in de praktijk nog om het Oudfriese adelsbesef. Hoewel Liudgers levensverhaal zijn vader en grootvader als trouwe dienaren van de keizer afschildert, lijkt hun trouw vooral het familienetwerk van de Friese edelen aan de rand van het Frankische rijk te gelden. Ook de naamgeving van de Liudgeriden was omstreeks 800 nog grotendeels traditioneel Germaans. Pas in de loop van de negende eeuw zijn er tekenen van het vernoemen van (groot)ouders zoals dat bij de hoge Frankische rijksadel al gewoon was.

Dankzij het familiearchief weten we hoe Liudger een brede kring van vrienden en magen bij zijn eigen missie wist te betrekken: als donateurs en in beperkte mate als beheerders van zijn familiestichting in Werden. Een halve eeuw na zijn dood was de glans daarvan eigenlijk al af: de kostbare uitbreiding van Liudgers kerk ten behoeve van de nagedachtenis van een kleine groep hoge geestelijken (als het ware een topelite binnen de familie) wekte steeds meer weerstand, waarbij ook het onzekere tijdsgewricht (de

Vikingen!) een rol speelde. De omslag kwam toen de laatste Liudgeride Hildigrim de Jongere in 877 de familiestichting overdroeg aan het rijk.
Behalve een oorspronkelijke preek en een paar liturgische voorwerpen van Liudger en een heiligenleven en een cartularium, beide vermoedelijk van de hand van zijn neef Altfrid, bestaat de nalatenschap van de Liudgeriden uit 'stenen getuigen', waarvan de familiegrafkelder in Werden de bekendste is. De kans is groot dat enkele van Liudgers voorouders op het kerkhof van het Utrechtse Oudmunster zijn begraven, mogelijk in de opzienbarende sarcofaag die omstreeks 700 uit Frankrijk is ingevoerd. Deze grafkist zal deel hebben uitgemaakt van het geschenkenverkeer dat een even voorname rol in de Fries-Frankische betrekkingen speelde als het Friese huwelijk van de Frankenhertog Grimold in 711. De onvoltooide inscriptie die nu de kerk te Nederhorst den Berg siert, draagt de naam van Liudgers grootmoeder Adelburg en kan er mogelijk op wijzen dat deze kerk nog door haar is gesticht. Uit Altfrids verhaal lijkt te volgen dat ook Liudgers zuster Heriburg hier heeft gewerkt.

De achtste-eeuwse sarcofsaag in het Centraal Museum, Utrecht.

Het jaarboek voor adelsgeschiedenis *Virtus* 12 (2005) is te bestellen bij de Stichting Werkgroep Adelsgeschiedenis, p/a Instituut voor Geschiedenis, Kromme Nieuwegracht 66, 3512 HL Utrecht, e-mail: info@adelsgeschiedenis.nl

OORLOGSJAREN OP HET KLEINE EILAND, 1940-1945 (2)

A. Schilder- Hageman

Herinneringen van een 82 jarige

Na de Spoorwegstaking was het afgelopen met het fiets- en treinverkeer, de fiets werd gevorderd en de trein reed niet meer.

Er kwam toen een leuke oplossing, een rondvaartboot, ik meen me te herinneren van rederij Kooiman. De rondvaartboot stopte bij ons huis als we daar stonden, ik weet niet of het door de kapiteins van de rijnaken kwam, maar de boot stopte weer bij de Scheepvaartbeurs. Hoeveel keer ze per dag of per week langskwamen weet ik niet meer, maar wel dat we nog nooit zo comfortabel van het Eiland rechtstreeks naar Amsterdam kwamen. Wel heb ik me naderhand afgevraagd, wat ik voor die schipper meenam.

Rijnaken in de Vecht bij het Kleine Eiland achter het huis van Bernard Hageman (1944).

In het najaar van 1944 volgde de tweede hongertocht op massieve banden. We reden toen naar Soest, gingen bij een kerkje linksaf de polder in die een beetje dras was gezet, wat betekende dat er een klein laagje water op de weg lag. Meestal kon je dan wel stukken fietsen, maar als je moest

afstappen had je natte voeten. Je kwam dan dicht bij Amersfoort uit de polder en ik weet nog dat Amersfoort werd gebombardeerd wat schitterend vanuit de polder te zien was.
Daarna liepen we door Amersfoort, je kwam er langs oude muurwoningen en overal waren de gevolgen van het bombarderen te zien. Angst had je niet, achteraf onbegrijpelijk.

Ik herinner me nog, dat ik met mijn moeder op zaterdagavond uit de kerk kwam, we waren naar het Lof geweest. We liepen op de Torenweg en ongeveer halverwege hoorden we plotseling veel vliegtuigen boven ons (1944). Het was zomer en ineens zag ik dat er bommen aan kettingen boven ons uit de vliegtuigen kwamen, waarvan sommige met een grote klap in de richting van Overmeer terechtkwamen.
Ik wilde in de kant van de weg duiken, maar mijn moeder vond het veiliger om naar Van Ee aan het eind van de Torenweg bij de Vecht te lopen - en je gehoorzaamde. Toen had ik wel angst, want ik wist best dat er wel eens wat mis kon gaan. Toen we bij Van Ee aankwamen waren ze daar ook flink geschrokken.
Naderhand hoorden we dat de schepen van Blankevoort bij 't Hemeltje het doelwit waren. Die schepen lagen langs de dijk van de Vecht en ook na de sluis *'t Hemeltje*. Ik denk nog wel eens als ik daar langs kom, wat zal hier allemaal nog liggen? Want alle bommen zijn niet ontploft.
Op de Eilandsedijk is op een nacht ook een bom gevallen voor het bouwvallige huis bij Groenendaal, dat er nu nog staat. Volgens mijn broer Bram, die nu niet meer leeft, is die bom niet ontploft. Maar de klap was zo hevig, dat boer Broere, die daar woonde en stokdoof was, het zelfs had gehoord. Een andere keer, 's morgens bij helder weer, ben ik me dood geschrokken. Er viel iets met een harde klap in de Vecht. Het bleek een kerosinetank te zijn, van plastic.
Ook heb ik op een mooie zonnige zondag in maart 1945 het bombardement op de brug bij Driemond meegemaakt.
Met een zuster van mijn latere man wandelde ik daar, toen we wel erg veel vliegtuigen hoorden. We besloten, op de brug, om toch maar terug te gaan en daar kwamen we dokter Wartena en zijn vrouw tegen; dokter Wartena heeft het bombardement niet overleefd. In ieder geval holden wij naar de dichtstbijzijnde grashelling, waar we naar beneden probeerden te kruipen.
De bommen vielen om ons heen. Vroeger had je een rok aan en panty's waren er nog niet, dus dat blote stuk tussen je kousen en je onderbroek

werd gretig door jonge brandnetels opgewacht, het was zo erg dat ik 's avonds nog naar de huisarts moest. Maar ondertussen met het naar beneden kruipen was mijn schoonzuster maar aan het jammeren en schreeuwen en ik moet tegen haar gezegd hebben: "Bid maar liever een oefening van berouw", en dát heb ik heel wat keren moeten horen.

Maar ik ben wat afgedwaald, want ik was met het verslag van de tweede hongertocht bezig. Het was de bedoeling om via Hoevelaken, waar de snelweg toen in aanbouw was, naar Zwolle te gaan en daarna naar Coevorden. We hadden gehoord dat je in Zwolle kon overnachten. Overnachten in een melkfabriek op de vloer weliswaar en met je hoofd op de koffer, maar het was er warm en 's morgens kreeg iedereen melk te drinken en een pakje roomboter mee.
Daarna langs de Dedemsvaart met zijn aardappelmeelfabrieken, waar je, na in de rij gestaan te hebben, een pakje aardappelmeel meekreeg en dat was allemaal welkom thuis, wist je. Na Coevorden zijn we het binnenland ingegaan. Heipaden en kleine boerderijtjes waar mannen en vrouwen, met een jutezak als schort, bij de plattebuiskachel zaten (het was winter en ik denk dat er weinig voor ze te doen was). Die mannen zaten te pruimen en op de tegels te spuwen tot onze verwondering, maar ze waren erg gastvrij, vooral toen mijn metgezel, Nel Pouw van Manus, familie van familie bleek te zijn. Ze zorgden voor roggebrood en droge worst en wij probeerden in de buurt een zak rogge te bemachtigen, wat ons lukte.
En zo gingen we rijk beladen, maar wel lopend, op pad, want massieve banden en een zak rogge gaan niet samen, het wiebelt altijd iets en zogauw je dan op de zijkant van het wiel kwam, donderde je om. Dat probeer je nog een paar keer en dan maar lopen, lopen. Maar goed er liepen er duizenden met ons en we werden al gauw ontdekt door twee jongens die honger hadden. Terwijl we een stuk van een roggebrood aan het snijden waren vroegen ze om een stuk van dat roggebrood en dat weigerden we niet. Al gauw liepen ze iedere dag achter ons aan en gaven we ze ook wat te eten. Ze bleken uit Duitsland gevlucht te zijn en op weg naar Amsterdam en dat was de richting waar wij ook naar toe moesten. Ze vroegen ons of ze achter ons aan mochten lopen met het oog op controle onderweg, dan waarschuwden we door onze hand op te steken en zagen we ze daarna altijd wel weer terug. De ene vertelde dat hij in de Oosterparkstraat woonde en hij hoestte veel, verschillende keren zag ik hem bloed spuwen. Toen we richting 't Gooi kwamen zijn we ze kwijtgeraakt en we hebben nooit

gehoord of ze thuis zijn aangekomen. Ik denk er nog wel eens aan bij 'Spoorloos', maar het is al zo lang geleden.

De laatste hongertocht ondernam ik met een van mijn tweelingzusters en zij begon al voor Apeldoorn te jammeren over haar knie. Ik vond dat ze de volgende dag maar terug naar huis moest fietsen en dan zou ik wel alleen proberen wat op te scharrelen. Maar na die dag heb ik niets meer over knieklachten gehoord. We gingen eigenlijk dicht langs het front bij Arnhem, wat ook goed te horen was, naar Zieuwent. Waarom we juist daar naartoe gingen weet ik niet meer, misschien met de massa meegelopen.
Onderweg naar de Achterhoek kwam je veel kleine kapelletjes tegen, die men om te overnachten vol met stro had gegooid. We hadden al gauw geleerd te wachten tot er meer gegadigden waren, want de boerenjongens dachten, dat ze wel een vrijpartijtje konden hebben en je moest soms letterlijk met ze vechten, ja als je niet uitkeek werd je verkracht.
Met kleine beetjes tegelijk probeerden we allebei een zak rogge te veroveren. Bij een boerderij waar ze aan het dorsen waren, vroegen ze waar we vandaan kwamen. O, verrassing, de boer bleek in de mobilisatie op kasteel Nederhorst geweest te zijn, dat hielp om onze zak rogge vol te krijgen.
Weer lopen naar huis, ik weet niet hoeveel dagen we daar over deden, alleen wel de angst als de zon doorkwam. Zogauw het helder werd, kwamen de vliegtuigen en omdat er veel konvooien Duitse militairen langs kwamen was je je leven niet zeker. Als ze begonnen te schieten wilde je best in zo'n put, waar water in stond, springen, want er lagen langs de weg duizenden uitgebrande voertuigen die beschoten waren. Wanneer je dicht bij die voertuigen liep kon je ook door een kogel geraakt worden. Dat heb ik wel eens meegemaakt heb, iemand die zo neerviel.
In Hilversum hadden we kennissen waar we konden overnachten en de laatste keer besloten we niet door 's-Graveland maar door het Spanderswoud te lopen. Al heel gauw kwamen we mensen tegen die riepen: "Ga terug want de Duitsers pakken bij de bocht alles af". Nou daar gingen we dan op onze kapotte voeten en met grote angst dat het alsnog afgepakt zou worden. Dit was de laatste hongertocht en het werd langzamerhand erg gevaarlijk.
Ik denk, dat ze thuis nooit beseft hebben wat voor gevaren je liep! Je moest uitkijken om niet verkracht te worden of door een kogel geraakt en in het voorjaar als het vaak wat helderder wordt, werd de kans om beschoten te

worden erg groot. Het laatste stukje Eiland viel me wel erg zwaar met mijn kapotte voeten. Goed, we kwamen thuis én met eten. Alleen vond ik, (misschien niet mooi van me), dat er niet meteen wat naar de pastoor en de dokter gebracht hoefde te worden.
Toen de capitulatie bekend werd, kwam ik uit de kerk en zag toen een mof met kippen aan zijn fietsstuur ingerekend worden door de B.S..
Verder heb ik niets gezien van de intocht van de Amerikanen en wist ik ook niet of Herman het overleefd had.

Het Kleine Eiland bij de woning van de familie Hageman, kort na de oorlog.

Een van de dagen na de capitulatie ging de tam tam rond op het Eiland. In Nigtevecht werden moffenmeiden kaalgeschoren en daar moesten we natuurlijk gaan kijken, dus wij, ik denk met de buurtjes, er naar toe.
Dicht bij de kerk zaten wat meisjes op stoelen en toen kwam de kapper het klusje klaren. Eigenlijk vond ik het maar een beschamende vertoning, iedereen had wel eens gelachen naar een Duitse soldaat en ik ook, vooral als je aangehouden werd en zoals ik met de paperassen van de schippers naar Amsterdam ging.
Ik weet wel, dat ik me schaamde daar; goed die meiden hadden wel meer uitgevreten met die soldaten, maar toch… .

Dit alles moest ik nog even kwijt, mijn herinneringen aan mobilisatie en oorlog in Nederhorst den Berg.

DE ENGEL VAN DE BEWAARSCHOOL

Rob Stalenhoef

ZUSTER RIKA VAN DE VOORZIENIGHEID

Sommige engelen hebben namen. We kennen o.a. Gabriël, Rafaël en Michaël en in Nederhorst den Berg hadden we een bewaarengel, die Rika heette. Officieel heette ze Zuster Maria Ulrica van de Congregatie van de Arme Zusters van het Goddelijk Kind. Naar de naam van het klooster op de Dammerweg zeiden wij: Zuster Rika van de Voorzienigheid. Van 1921 tot 1955 was ze hoofd van de Bewaarschool, later Kleuterschool geheten. Nu zouden we spreken van groep 1 en 2 van het Basisonderwijs.
In mijn tijd, in de jaren 1946 en 1947, was de bewaarschool gesitueerd in het gebouwencomplex aan de Voorstraat, daar waar van 1811 tot 1890 de eerste RK kerk was en daarna de RK school en het klooster/Gesticht van de Voorzienigheid gevestigd waren.
Gedurende de zomervakantie verbleven daar ook de weeskinderen, die aan de zorgen van de zusters waren toevertrouwd. Veel Bergers zijn hier hun carrière begonnen,

Mijn eerste schooldag – dat zal wel in september 1945 geweest zijn – herinner ik me nog wel. Natuurlijk werd je die eerste keer door je moeder gebracht (het zal ook wel de laatste keer geweest zijn!). De allereerste les van zuster Rika bestond uit het leren netjes naar de WC te gaan. We kregen individueel onderricht. Op het einde van de gang was het toiletje. Boven de deur van het toilet hing een groot schilderij van een engelbewaarder: een grote engel met uitgespreide vleugels, die beschermend staat gebogen over twee kindjes (een jongetje en een meisje) bij een woest stromende rivier of beek. Er zal vast ook wel een slang op de loer hebben gelegen. Zuster Rika wees er op en gaf uitleg. Ongetwijfeld was een van de eerste gebedjes die we van haar leerden het volgende:
'Engel van God, die mijn bewaarder zijt. Aan wie de Goddelijke Goedheid mij heeft toevertrouwd, verlicht, bewaar, geleid en bestuur mij. Amen'
Vervolgens kwam het toiletgebeuren: piemeltje uit de broek en goed richten, zodat je midden in het pleetje pieste. Maar al met al: wat een symboliek! Je eerste les in het openbare leven was, dat je onder het oog van de engelbewaarder door de engel van de bewaarschool geleerd werd, dat je niet buiten de pot moest piesen! Wat een Voorzienigheid!

Andere lesjes, die we kregen waren: prikken, vouwen, vlechten en kleuren, maar het hoofdvak leek wel het rafelen van stukjes stof te zijn. De zusters gebruikten het eindproduct als vulsel voor kussens en poppetjes, die ze natuurlijk zelf tijdens hun recreatie maakten.

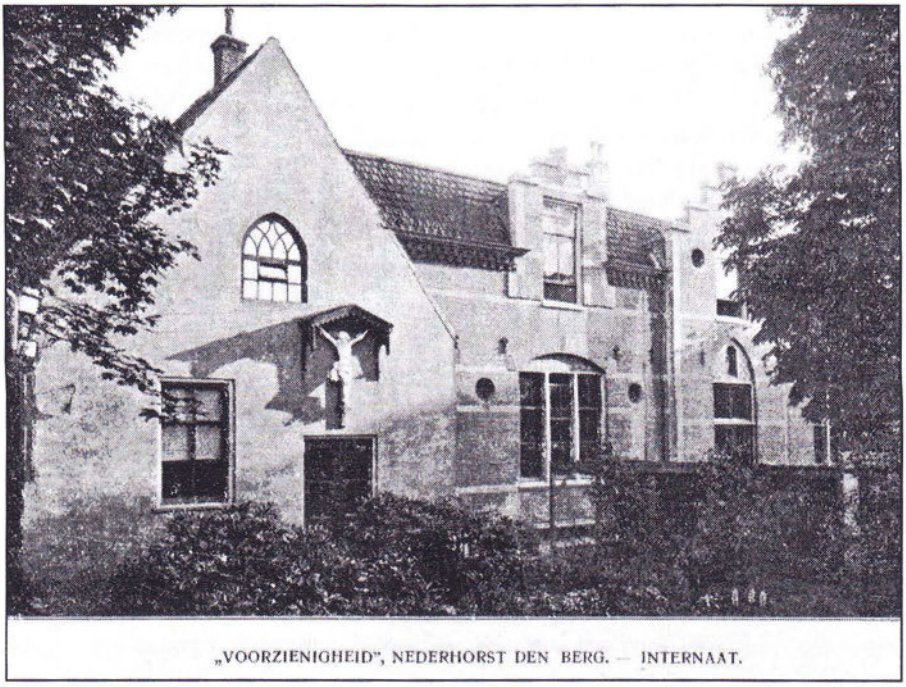

„VOORZIENIGHEID", NEDERHORST DEN BERG. — INTERNAAT.

De gebouwen van de Voorzienigheid voor de oorlog, links het oude kerkgebouw, rechts de schoollokalen. De 'Theresianis' boven de ingang is goed te zien.
Later was hier de Gemeentewerkplaats van Nederhorst den Berg gevestigd.

We speelden natuurlijk ook veel buiten, waar een grote zandbak, afgedekt met schotten tegen de katten, stond. Tijdens mijn tijd op de bewaarschool is die nooit open geweest. We konden wel schommelen en wippen. Vreemd genoeg viel het mij toen al op, dat het achtergelegen weiland van boer Groenendaal ongeveer een meter lager lag dan de speelplaats. Later ontdekte ik de oorzaak hiervan: op een kaartje getekend door Karel Scherpenhuijsen zag ik, dat hier vanaf 1850 de begraafplaats bij de oude

kerk uit 1811 gelegen was. We schommelden en wipten dus op het oude kerkhof.
Zuster Rika wees er ons ook op, als de ooievaar weer was teruggekeerd in Nederhorst den Berg. Op de schoorsteen van het huis van postbode Manus Pouw op het Achterdorp (Kerkstraat/hoek Kuijerpad) had die een groot nest. Of zijn aanwezigheid (van de ooievaar) geholpen heeft weet ik niet, maar op een dag, half maart 1947, stond mijn vader plotseling in het kleuterklasje om te vertellen, dat we een broertje gekregen hadden. Hansje zou hij heten. Zuster Rika was enthousiast en een paar jaar later noemde zij hem een Jezuskindje, vanwege de mooie, blonde krullen die hij had. Of er ook andere kwaliteiten aan ten grondslag lagen, vermeldt de historie niet.
De bewaarschool droeg de naam van Sint Theresia en op een gegeven moment werd er een beeld van haar geplaatst in het nisje boven de middeningang. Daags tevoren stond het beeld al in een lokaal opgesteld en zuster Rika gaf ons (wederom individueel) tekst en uitleg. 's Anderendaags stond Theresia in het nisje, versierd met asters en dahlia's in jampotten, (jampotten waren in dat tijdsgewricht de standaard-bloemenvazen). Om het nisje had schilder Stijvers (of Baar) de tekst aangebracht: 'St. Theresia's Kindertuin'. Op het plaveisel ervoor waren krijtstrepen aangebracht om de plaats, waar de kindjes moesten staan te markeren en pastoor Groot sprak een gebed uit uit zijn boek en hanteerde de wijwaterkwast.
Om 12 uur werden we door zuster Rika afgeleverd bij 'de grote school' op de Dammerweg. We liepen dan in de rij tussen een lang touw. Zo hield ze als een kloek haar kuikens bij elkaar. Onderweg kwam je nogal wat tegen! Als eerste op de Voorstraat was dat Manus van der Velden. Zuster Rika was maar een klein stukje groter dan deze kleine man. Na de huizen van o.a. Lodeweegs en Wingelaar kwamen we bij het kaaspakhuis van Jacob Wiegmans. In een houten huisje erachter woonde juffrouw Agnes Wiegmans (onderwijzeres op de Jozefschool) met haar moeder. Oma Wiegmans maakte met Pasen boterlammetjes, natuurlijk ook voor de pastoor. Op zondag zat ze in de kerk heel chique uitgedost met een gouden oorijzer, waar overheen een kanten kapje en daar bovenop weer een zwart hoedje met zwarte struisveertjes. Bij gelegenheid van de priesterwijding van haar kleinzoon werd het oorijzer verwerkt in een kelk.
Daarna passeerden we kleermaker Willemsen. Hij zat haast altijd in kleermakerszit op zijn grote werktafel voor het raam Vervolgens ging de rij langs het postkantoor (dat was niet meer dan een lange smalle gang met

een loketje) en daarna langs de kantoorboekhandel van Lotte, waar het altijd zo lekker naar gluton rook.
Na het huis van Tober zag je het wat teruggelegen witte huis van mijnheer L. . . Dan kwam het 'grote huis', waar vaak een meterslange oranje-blanje-bleuvlag uithing. Zelfs tijdens de kroningsfeesten van 1948 wapperde deze vlag nog vrolijk uit het ronde zolderraampje. Na het huis van Gerrit 'de Koster' kwam je langs bakker Hein van Dam. Hij bracht het brood nog rond met paard-en-wagen. Groot was de consternatie toen dat paard op een kwade dag dood op de Voorstraat lag. Tegen Sinterklaas werd de woonkamer aan de straatzijde uitgeruimd en werden er de heerlijkste lekkernijen uitgestald. Nou, het water liep echt uit je mond! Na de bakker kwam de winkel van Moessie Smits en dan ging het bij slager Martens linksaf langs het huis van brugwachter Pouw de brug over. Bij de Stolp (Vaartweg) gingen we dan weer linksaf langs de woning van oude Jan Brinkers. Die zat altijd voor het raam de krant te lezen. Hij werd verzorgd door Willemijn, die 's middags altijd lange wandelingen maakte. Aan het huis vastgebouwd was de winkel van Peet Brinkers. Voorbij het Ankeveensepad en het Bondshotel Van der Voorn kwam de rij bij de Kom voor de kerk, die altijd vol kikkers zat, (de Kom natuurlijk). Dan waren we vlak bij 'de grote school'. Daar mochten we het touw loslaten en werd het opgerold en kon eenieder zijns weegs gaan Het resterende stuk naar huis aan de Dammerweg leverde geen probleem op, want op de weg was geen kip te bekennen en die enkele auto zag je al van verre aankomen.

De kleuters Rob (links) en Ruud Stalenhoef op de traditionele foto. Op de achtergrond de Kuijerpolder.

Om halfvier gingen we zelfstandig naar huis en op zekere dag – o wonder – stond er voor de winkel van Haazen een wit karretje. Het bleek de kar van Sas uit Vreeland te zijn, die een voor ons volkomen nieuwe lekkernij verkocht: ijs. Heel het dorp was uitgelopen en iedereen stond te likken. Je moest er wel een dubbeltje voor betalen en er was natuurlijk geen kind dat geld had. Het was dus toekijken geblazen.

De Voorstraat aan de Reevaart voor de oorlog. Helemaal rechts is het kaaspakhuis van Wiegmans met daarnaast huis en atelier van kleermaker Willemsen.
In het grote huis ('Voortdijk') was gedurende jaren (tot 1968) in het midden het postkantoor en links boekhandel Lotte, later Van Rijswijk- Den Dekker, gevestigd.
Het linker huis was het huis van Tober.

Maar we moeten het over zuster Rika hebben en eigenlijk zijn er nauwelijks historische gegevens over haar bekend. Informatie bij het Moederhuis van de Congregatie leverde niets op, maar Jan Baar stuurde wat gegevens op, onder andere een paar aantekeningen uit 'Sursum Corda', het kerkblad voor het dekenaat Ouderkerk aan de Amstel.

"31 Maart 1946: 25jarig-jubileum van Zr. M. Ulrica als bewaarschool-onderwijzeres. Er was een comité van ouders, dat deze dag heerlijk heeft doen vieren: 's Morgens om 8.30 uur, met assistentie en met feestpreek van pater A. Vriens M.S.F., als Nederhorst den Berger.
's Morgens kinderhulde, 's middags receptie. Veel dankbare mensen".
Van dit jubileum herinner ik mij het volgende: mijn vader bracht uit Amsterdam voor zuster Rika narcissen mee, voor de receptie natuurlijk. Deze bloemen zaten nog in de knop en op de zondagochtend van het feest had ik de velletjes van de knoppen afgepeuterd in de veronderstelling dat het vloeipapiertjes waren.

Een ander jubileum, wordt eveneens in 'Sursum Corda' vermeld.
" 4-9-54. Zuster Rika. Daar hoor ik, dat op 31 augustus zuster Rika 40 jaar geleden het kloosterhabijt heeft aangetrokken.
Of er toen een mouselientje of een katoentje of misschien een half-wolletje werd opgeborgen, dat hebben ze mij niet verteld, dit zouden zelfs de vrouwen niet willen weten (!!??). Maar wel weet ik, dat ze veertig jaar het kloosterkleed draagt en met volle ere! Drie-en-dertig jaren lang geeft ze haar beste krachten aan Den Berg. Voor enkele jaren terug is ze zwaar befeest, dat doen we nu niet. Maar wat wel moet gebeuren is een dankbaar gebed voor de zuster, wier plechtige naam is: Ulrica en wier goedheid en bezorgdheid nu al een tweede geslacht van onze families ondervinden mag.
Wat heeft een kloosterzuster een vruchtbaar leven! Voor hoeveel honderden kinderen is zij niet een moedertje geweest en hoeveel honderden kindertjes heeft ze niet de eerste pasjes leren maken op de grote weg naar Gods Hemel, die we allen moeten gaan.
Wat wordt een meisjesleven vruchtbaar, als zij zich in kloosterlijke staat aan God mag geven en aan zovelen mag gaan meedelen van de schone dingen, waarmede God ons leven zo vullen wil en rijk wil maken.
Zuster Ulrica, in hartelijke dankbaarheid wensen wij U Gods zegen voor U en Uw kindertjes. En mochten meerderen van Den Berg zulk een voorbeeld gaan volgen". J.G.J. Rutten.

Al met al: weinig historische gegevens over zuster Rika. We moeten het dus doen met de dierbare herinneringen, die zo veel Bergers in het hart dragen.
En dat is wél zo kostbaar!

VOOR- EN TEGENSPOED

Gerard Baar

Het is sneller verteld dan gedaan. Rond 1938 krioelde het in Den Berg en omgeving van mensen die in de grond aan het woelen waren. De oorlogsdreiging was er debet aan dat verschillende projecten stagneerden. Het viel nog steeds niet mee voor onze wasserij-auto's snel het dorp te verlaten. Aan de noordkant bleef de Hinderdam de enige mogelijkheid, maar het moet gezegd worden dat de Groene Brug over de Vecht (in het traject over de Loodijk) er gelukkig al lag. Die hief het rijden over de bochtige 's-Gravelandseweg naar Weesp op. De Hervormde Diaconie verkocht in hetzelfde jaar grond in de Spiegelpolder teneinde het mogelijk te maken de Spiegelweg aan te leggen. In 1949 vond de feestelijke opening pas plaats.

De, in de vorige Werinon beschreven, pas op de plaats met de Vreelandseweg doorbrak de Provincie Utrecht eindelijk, door in juli 1937 een begin te maken met het doortrekken van het traject Vreeland-Loenersloot. Grootvader Elias en zijn zonen werkten onverdroten mee om de situatie zoals ze nu is te bewerkstelligen. De duiker (een verbinding waar het water doorheen gaat om het peil in de in tweeën gedeelde polder hetzelfde niveau te laten houden) die halverwege de brug over het kanaal ligt, heeft ook zijn geschiedenis.

Mijn bron, Oom Jan, bracht er samen met zijn broer Ab de onderdelen naar toe door de weilanden, op een door het paard Bles getrokken wagen. De moderne mens kent dat niet meer, maar ik kan u verzekeren dat het een heel geëtter was (dat is nog eufemistisch gezegd) om het beest zo te mennen dat zo'n zwaar stuk beton precies op de plek gelost kon worden waar het hoorde te komen. Gang maken door de bagger en de knol, al bevelend, op tijd laten stoppen. Als dat niet lukt (een paard is net een mens, vol nukken) is aanpakken geboden. Een keer mislukte het. Het brok beton schoof door een onbesuisde actie van het paard te vroeg van de kar in de modder. Er was minstens twintig man op de been om het gevaarte alsnog op zijn plaats te krijgen. Richting Loenersloot tekende de boog van de Loenerslootsebrug zich al af tegen de horizon. Voor de afwerking van het talud waren graszoden nodig. Op het tracé van het aan te leggen stuk weg stond gras genoeg. Mannen staken de zoden met de schop, staande op planken. Opa Elias joeg ze tegen zich in het harnas door een soort snijmachine te ontwikkelen, die op een afgestelde ploeg goed functioneerde. De oorlog moest nog uitbreken, maar in

de polder Voorburg, tussen Vreeland en Loenersloot, beleefden een paar mensen daar al een voorproefje van. Kortom, het werd hem niet in dank afgenomen. Hij was zich van geen kwaad bewust. Zijn gedachtegang zal in het kort samengevat hier op neer gekomen zijn: "Af is maar af, ik heb nog meer te doen." Dat klopte. Maar eerst even stilgestaan bij het verkeerstechnische hoogtepunt van voor de oorlog. Twee obstakels in een van de drukste verkeersaders van Nederland, de straatweg van Amsterdam naar Utrecht, waren in een klap uit de wereld geholpen. Dat bewerkstelligde de nieuwe brug over het spoor en het Merwedekanaal. Op 28 maart 1938 vond de opening plaats. Die trok in het hele land de aandacht. De autoriteiten hemelden de brug op als zijnde een gigantisch constructiewerk. Burgemeester J.J.G. Vor der Hake van Loenersloot, Ter Aa en Ruwiel liep op de brug burgemeester Mr. W.J. Doude van Troostwijk van Loenen tegemoet. In het midden drukten zij elkaar de hand. Twee plattelandsburgemeesters smaakten het genoegen hiermee symbolisch de oplossing van een van de eerste Nederlandse fileproblemen gegeven te hebben. Het was een overwinning van de auto op het schip op de weg naar Keulen. Een stukje terug werkten heel wat mannen aan de nieuwe brug over de Vecht.

Niet te onderschatten is het aantal arbeidsuren dat in het bouwen van bunkers ging zitten. Hoe het er uit zou kunnen zien als ze allemaal door zanddijken verbonden zouden zijn was in Nederhorst den Berg achter de Dammerweg visueel te krijgen. De zandhopen van de Ballast gaven een goed beeld bij gebrek aan televisie. Het verdedigingswerk is nooit afgekomen. De oorlog viel eerder in.

Voor ik de volgende keer verder ga wil ik die honderden mannen noemen die in opdracht van Domeinen een door de Heide Mij ontwikkeld plan uitvoerden. In het kader van de ontginning van de Horstermeer achter de eerste tocht richting Kortenhoefsepolder. We schrijven 1938. Dag in dag uit komt in het kader van de werkverschaffing een langgerekte file fietsers de polder binnen om te graven. In opdracht van bovenaf haalden zij grond naar boven die nog nooit zon en maan gezien had.
Vraag een nog in leven zijnde oude Horstermeerder naar de vier en twintig bunder en je ziet de tranen in zijn ogen schieten.
Ongewild bereidden zij de weg voor de NERA. Een totaal mislukte ontginning resulteerde in natte moerassige grond.

NEDERHORST DEN BERG, HET PRILLE BEGIN

Els N.G. van Damme

Lang voordat Nederhorst den Berg op de kaart verscheen, was de omgeving een ontoegankelijke en onbegaanbare natte wildernis. In het voorlaatste Saale ijstijdperk (Riss-ijstijd), ca 200.000 jaar geleden, was de helft van ons land bedekt met een enorme ijsmassa en in onze regio stuwde een landijstong van wel 500 m dik de bodem voor zich uit tot een diepte van 150 m en vormde onder andere de heuvels van het Gooi en de Heuvelrug. Deze meters dikke dekzandlaag was aan het einde van de ijstijden tijdens grote stormen een bron voor enorme zandverstuivingen. Op vele plaatsen heeft zich in onze omgeving hierop later een moerassige veenlaag gevormd. Maar op sommige plaatsen ligt de dikke zandlaag nog vrij dicht onder het oppervlak en zorgt plaatselijk voor een stevige ondergrond. Zo ook in Nederhorst. Was bewoning in de wijde omgeving alleen op door de rivier gevormde oeverwallen mogelijk, Nederhorst had iets extra's. Een zandheuvel stak uit boven de natte aardlagen. Het was in die oude tijden een hoge en droge plek in het moerassige land, waar de eerste vestiging door bewoners kon plaatsvinden. Men denkt dat er al mensen woonden in de eerste helft van de 7e eeuw.[1]

Het jaar 742 was een belangrijk jaar voor Nederhorst den Berg, zoals uit het volgende zal blijken. In het plaatsje Zwesen, toen gelegen bij Zuilen op de westelijke oever van de Vecht, werd Liudger geboren uit welgestelde ouders. (zie afb. 1.) Er is voor de oude tijden, waaruit zo weinig geschriften zijn overgebleven, wonderbaarlijk veel over Liudger en zijn leven bekend.

Liudger behoorde tot een vooraanstaande familie, die veel bezittingen had in de Vechtstreek. Dit bezit strekte zich uit van Muiden in het noorden, Naarden in het oosten, tot Loenen in het zuiden. Het droeg de naam Werinon. Werinon werd in de 9e eeuw voor het eerst genoemd in een lijst van bezittingen van de abdij van Werden, gelegen aan de Ruhr bij Essen. Deze abdij was door Liudger zelf in 804 gesticht en hij had er een groot deel van zijn familiebezit aan geschonken. Hij stichtte een kerk op zijn erfgoed als uitvalsbasis voor de prediking van het Evangelie en wijdde deze aan Willibrord. Die oude Willibrordkapel, zo stellen wij ons voor, was een uit hout opgetrokken gebouwtje. Deze oudste kapel in de regio werd de

moederkerk van de gehele noordelijke Vechtstreek. Naarden en Muiden zijn dochterkerken van Werinon. Verder zijn ook Loenen, Nigtevecht, Vreeland, Abcoude, Vinkeveen, Ankeveen en Kortenhoef later afgesplitst van Werinon.[2]

Afb. 1. Liudger, beeldje aanwezig achter de RK Boskapel in Muiderberg.

Er is ons niet duidelijk overgeleverd of deze kapel gebouwd is op de heuvel in Nederhorst, maar het is wel een aantrekkelijke en misschien ook een aannemelijke gedachte. Er is veel specialistische kennis nodig om de weinige oude, zeer moeilijk leesbare gegevens die daarover zijn, te interpreteren. En het is niet te verwonderen dat er veel discussie en

onzekerheid is over de vraag welke locatie met Werinon werd bedoeld. Werd de kerk van Werinon in Loenen of in Nederhorst gesticht[3], of stond die eerste Willibrordkapel in Muiderberg?[4]
In het tijdschrift Werinon is al enkele malen uitgebreid aandacht besteed aan de achtergronden en argumenten waarop een keuze kan worden gebaseerd.[2, 5]

De mediëvist (kenner van de middeleeuwse geschiedenis) Dr. Blok meent dat gekozen moet worden tussen Loenen en Nederhorst den Berg, maar neigt mee te gaan met de argumenten van Dekker[6] die naar een keuze voor Nederhorst leiden.[7]

Een eerste argument is, dat Liudger zijn kerk heeft gewijd aan Willibrord. Hij was zijn illustere voorganger en prediker van het christendom hier te lande, in wiens voetsporen hij is getreden. Het is aannemelijk dat hij hem met deze naamgeving heeft willen vereren. De kerk van Loenen werd gewijd aan de heilige Liudger en het lijkt minder waarschijnlijk dat Liudger voor deze naamgeving zichzelf gekozen zal hebben. Bovendien heette Loenen in de oudste vermelding die wij kennen (953) Lona. Een tweede argument is, dat een groot deel van de bezittingen van Liudger die de abdij van Werden later aan de kerk van Utrecht schonk, omstreeks 1080 werden toevertrouwd aan het kapittel van Sint-Marie. Opvallend is dat veel bezittingen in Nederhorst nog eeuwenlang aan dit kapittel hebben behoord.[1] Dat wijst er wel op dat de eerder tot het erfgoed van Liudger behorende bezittingen in deze omgeving lagen.

Een neef van Liudger, Altfried, schreef in 849: *"Toen de heilige Liudger op zekere keer aan de oever van de zee in Werinon verbleef, waar hij op vooruderlijke grond een kerk had gebouwd, had hij een verschrikkelijke droom. Hij vertelde die aan zijn zuster Heriburg...."* Op grond van dit citaat lijkt Sierksma[4] te veronderstellen dat de kerk in Muiderberg werd gesticht, maar de kerk van Muiderberg is volgens Blok te beschouwen als een afsplitsing van de kerk van Naarden en is nog eeuwen daarna inderdaad belastingplichtig geweest aan Naarden.[3]

De conclusie dat Werinon in Nederhorst gezocht kan worden heeft bij de Historische Kring van Nederhorst den Berg er toe geleid haar tijdschrift de naam Werinon mee te geven.

Zo kunnen wij met de nodige reserve, de geboorte van Nederhorst den Berg na een geleidelijk ontstaan van een nederzetting, dateren rond 800, de stichtingsdatum van de oude Willibrordkerk door Liudger, wiens 1200ste sterfdag wij in 2009 kunnen vieren.

Het leven in de eerste nederzetting

Wanneer de eerste mensen zich in onze omgeving vestigden, weten wij niet, maar er wordt aangenomen dat er al een nederzetting was in het begin van de 7e eeuw. Die mensen woonden in de omgeving van de latere Willibrordkapel. En daar kónden zij wonen, want hier loopt een ondergrondse dekzandlaag, die de bodem stevigheid verschaft en droge omstandigheden biedt. Er zijn aanwijzingen dat dergelijke eerste nederzettingen op sommige plekken ooit namen kregen zoals "eng" of het "hoge land".[1] En zo zijn zeer oude plaatsen herkenbaar aan de zogenaamde veldnamen, zoals meent, weide en made (=hooiland), begrippen die de aard van de locatie kenmerkten. In Nederhorst den Berg kennen we dergelijke veldnamen ook. In de Hornpolder lag de lege (=lage) *weyde* naast het hoge land.

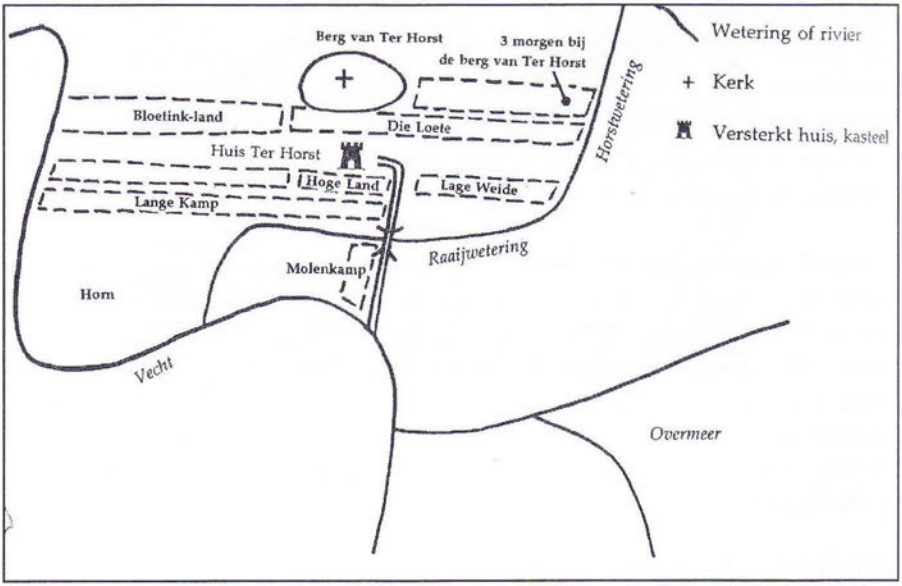

Afb. 2. Eerste middeleeuwse vestingsplaatsen in de Hornpolder (naar Buitelaar 1993).

Ook aan de Hinderdam bestaat op het eiland Hinderrust nog steeds de lage *weyde*. Dat betekent dus dat de eerste activiteiten zich in de Horn- en Kuijerpolder hebben afgespeeld en er waarschijnlijk ook aan de Hinderdam al vestiging was. Zeker ook bij het Overmeer (het latere Horstermeer), dat al in 953 genoemd wordt als een bezit van de bisschop van Utrecht hebben zich mensen gesetteld. Het meer leverde veel vis en was van groot belang voor de vogeljacht. Helaas is ons over bewoning van het Overmeerse gebied uit die vroege tijden niets bekend.

De eerste boeren, want boeren moeten het geweest zijn, hebben gewoond op de oever van de Vecht in de Horstwaard, zoals Nederhorst toen werd genoemd. Daar hebben zij hun eenvoudige houten huisjes gebouwd. Soms was het nodig om een terpje aan te leggen om droge voeten te houden. Dat is zelfs nu nog zichtbaar bij de oudste boerderij die Nederhorst nog kent, bij "Dorpzicht"aan de Eilandseweg. Helaas zijn uit Nederhorst geen opgravingen bekend, hoewel er verschillende terreinen van grote archeologische waarde worden geacht.[8]

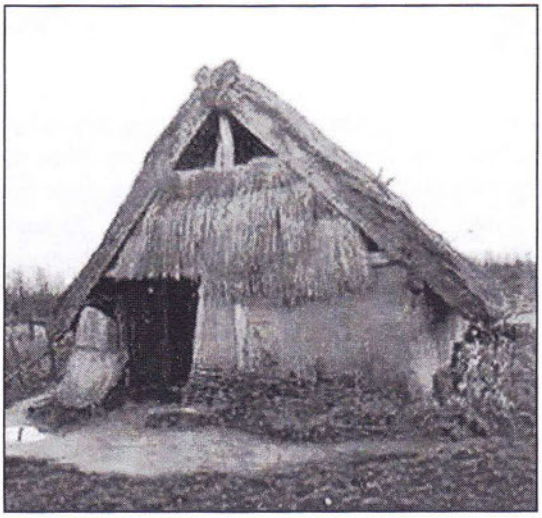

Afb. 3. Zo zouden de eerste boerderijen eruit gezien kunnen hebben.

Uit opgravingen elders in veengebieden[9] is gebleken dat de boerderijen in die tijd vrijwel steeds driebeukig waren. De stijlen, waarop het dak rustte,

werden in de grond ingegraven en stonden op houtblokken met een uitsparing. De vloer werd verhard met potscherven. De wanden waren vaak gemaakt van gevlochten tenen. Het huis gaf onderdak aan mens én dier en kon daarom soms een lengte hebben van 12- 15 m. (zie afb. 3.) Het einde van het stalgedeelte vertoonde vaak een gebogen wand.
Midden in het woongedeelte, ver van de brandbare wanden, was de haardplaats. Deze werd met klei verhard. Er was nog geen schoorsteen, de rook verdween door het dak. Door inklinking van de bodem moest de vloer geregeld worden opgehoogd, bij opgravingen blijken soms meerdere haardplaatsen boven elkaar te liggen. Voor de ophoging gebruikte men dierlijke mest en bossen riet, gemengd met as en scherven.
Voor de bouw van het huis was men afhankelijk van het soort hout dat in de omgeving beschikbaar was en dat was hier vooral het zachte elzenhout en wilgenhout. Toch lette men bij de bouw zeker ook op de kwaliteit van het hout. Zo werd wilgenhout niet graag toegepast in het stalgedeelte, want men dacht dat de vruchtbaarheid van het vee bij het knagen aan deze houtsoort negatief zou worden beïnvloed. Waar eikenhout voorradig was paste men dit toe op plaatsen waar andere houtsoorten snel vergingen. De houten sloffen waarop de stijlen van het dak rustten waren meestal van eikenhout.

Men was om te overleven geheel afhankelijk van natuurlijke hulpbronnen: van hout voor de bouw en voor het maken van vuur. Men moest in het natte land plaatsen geschikt maken om het vee te weiden voor het verkrijgen van vlees, melk, huiden en mest voor de akkers. Eigenlijk was in de Middeleeuwen alle wildernis eigendom van de landsheer (de koning), maar er was een oud, mondeling overgeleverd recht, dat inhield dat alles wat de wildernis te bieden had, door iedereen mocht worden benut om in zijn levensbehoeften te voorzien.[10] Men haalde dus brandhout en constructiehout uit het bos, voedsel voor het vee (hooi kende men pas vanaf de late Middeleeuwen) en producten als vruchten en honing. Er zijn weinig of geen feitelijke gegevens over welke producten door de mensen werden geoogst. Afvalresten van dieren en stuifmeelkorrels van eetbare planten zouden daarop kunnen wijzen, maar zijn in deze bodem niet aangetroffen.
Van de aanvang af werden akkertjes aangelegd om voedsel te telen. In de natte moerasgrond moest daarvoor plaats gemaakt worden. Men leerde het waterniveau te beheersen door sloten te graven om het overtollige water naar de rivier af te voeren. Men groef die loodrecht op de Vecht. Aan de

achterzijde van de percelen die zo ontstonden moest men het daar binnenkomende water tegenhouden en bouwde daar een kade (waarschijnlijk deed men dat al in de 8e eeuw[11]) om het bewerkte land droog te houden. De akkers waren redelijk vruchtbaar door de rivierklei die door de frequente overstromingen van de Vecht steeds op het land werd gebracht. Men verbouwde waarschijnlijk rogge en gierst, dat tegenwoordig vooral als vogelzaad bekend is, maar nog veel gebruikt wordt in mediterrane landen in couscous; verder huttentut (*Camelina sativa)*, ook wel dederzaad of vals vlas genoemd), met oliehoudende zaden, lijkend op koolzaad. Ook pollen (stuifmeel) van peulvruchten (erwten en bonen) zijn aangetroffen in veengebieden.[12] Als bemesting werd er bijvoorbeeld slib uit de gegraven sloten en waterplanten, zoals krabbescheer (manen), op de akkers gebracht.

Men zal ook nu en dan van de jacht geleefd hebben. In de wildernis leefden toen nog oerossen, wisenten, wilde zwijnen en tarpans (wilde paarden) en verder hazen, eenden en ganzen.

Afb. 4. Wat men kon eten uit de natuur (naar Clason 1975).

Edelhert en wild zwijn werden ongetwijfeld ook wel als jachtwild genuttigd, maar de bossen hier waren zo slecht toegankelijk, dat de jacht niet grootschalig geweest kan zijn. Vis was gemakkelijker te bemachtigen. Het veengebied was een rijk palinggebied en paling zal voor veel mensen het belangrijkste visvoedsel geweest zijn.[13] Vooral het Overmeer (Horstermeer) was zeer visrijk. Ook gevogelte was daar rijkelijk aanwezig. De kraanvogel kon misschien zelfs deel uitmaken van het menu.[14]
In vindplaatsen bij Amsterdam en in Zuid-Holland (Rijnsburg) uit ongeveer de 9e eeuw zijn vooral resten van runderen, maar ook van schapen en geiten en veel varkens- en enkele paardenresten gevonden.[15] Het dierlijke voedsel bestond dus voor het belangrijkste deel uit dieren die men zelf fokte.
Het vee scharrelde in de nabijheid van de nederzetting rond en moest zelf voedsel zoeken in de wildernis. 's Nachts werden de dieren in de stal gehouden. Echte potstallen schijnen pas na de Middeleeuwen bedacht te zijn.[16] Men kon maar een beperkte hoeveelheid akkerland inrichten, omdat

de hoeveelheid huisdieren en dus de mest beperkt was. De grootte van de veestapel werd eigenlijk beperkt door de grootte van het gebied waar het vee voedsel kon zoeken.[10] Er zal dus wel concurrentie tussen de boeren geweest zijn en er moesten afspraken gemaakt worden over het gebruik van de beschikbare grond. In deze oude tijd werd er van overheidswege nog niets geregeld en ieder handelde naar eigen goeddunken. In dit leefpatroon zou voorlopig geen vooruitgang te bespeuren zijn.
De naaste toekomst was somber. Er braken tijden aan van alles ontwrichtende strijd. Vanaf ongeveer de zesde eeuw heersten hier de Friezen en zij bewoonden op zeker moment het gehele kustgebied van Noord- en Zuid-Holland en Zeeland. De Friezen werden uit het zuiden belaagd door de Franken. Zij waren, in tegenstelling tot de Friezen, christelijk en ondervonden steun van de bisschop en zij legden de macht in handen van de geestelijkheid. Utrecht werd de zetel van het bisdom van Willibrord, de eerste bisschop.
De destructieve strijd verhevigde nog door de komst van de Noormannen, die vanaf het jaar 810 hun plundertochten begonnen om rijkdom en eer. Dit duurde vele jaren, waarin hun macht toenam, tot eindelijk in 857 zelfs de bisschop van Utrecht werd verdreven.[17] Onder andere de hele Vechtstreek behoorde tot hun "buit". Als eenmaal door hun rooftochten de bezochte gebieden berooid achterbleven, vertrokken zij weer naar het noorden en kwamen nadat er weer wat te halen viel opnieuw hun geluk beproeven. Zij hebben zo op hun vele reizen de Vecht bevaren en de toenmalige bewoners hebben ze vermoedelijk met angst en afschuw kunnen zien varen in hun prachtige schepen.[18] (zie afb. 5.)
Uiteindelijk lieten de Vikingen zich bekeren tot het christendom. Na veel plunderingen te hebben gepleegd, liet zelfs Godfried de Noorman zich dopen. Hij werd echter, omdat hij geen stelling nam tegen de voortgaande plunderingen, in 885 toch door de Franken gedood. De macht kwam nu aan graaf Gerulf. Een gebeurtenis die in belangrijke mate mede richting aan de geschiedenis heeft gegeven. Gerulfs zoon Dirk I werd de stamvader van de Hollandse graven, zijn zoon Waltger, kreeg Midden-Nederland in erfelijk bezit. Daartoe behoorde ook de Vechtstreek.[19] Hij wordt daarom wel genoemd de graaf van Nifterlake.[20]
Na het einde van de Noormanneninvasies (ca. 950) kwam er politieke rust. De economie kon gaan groeien en de bevolking groeide mee. De behoefte

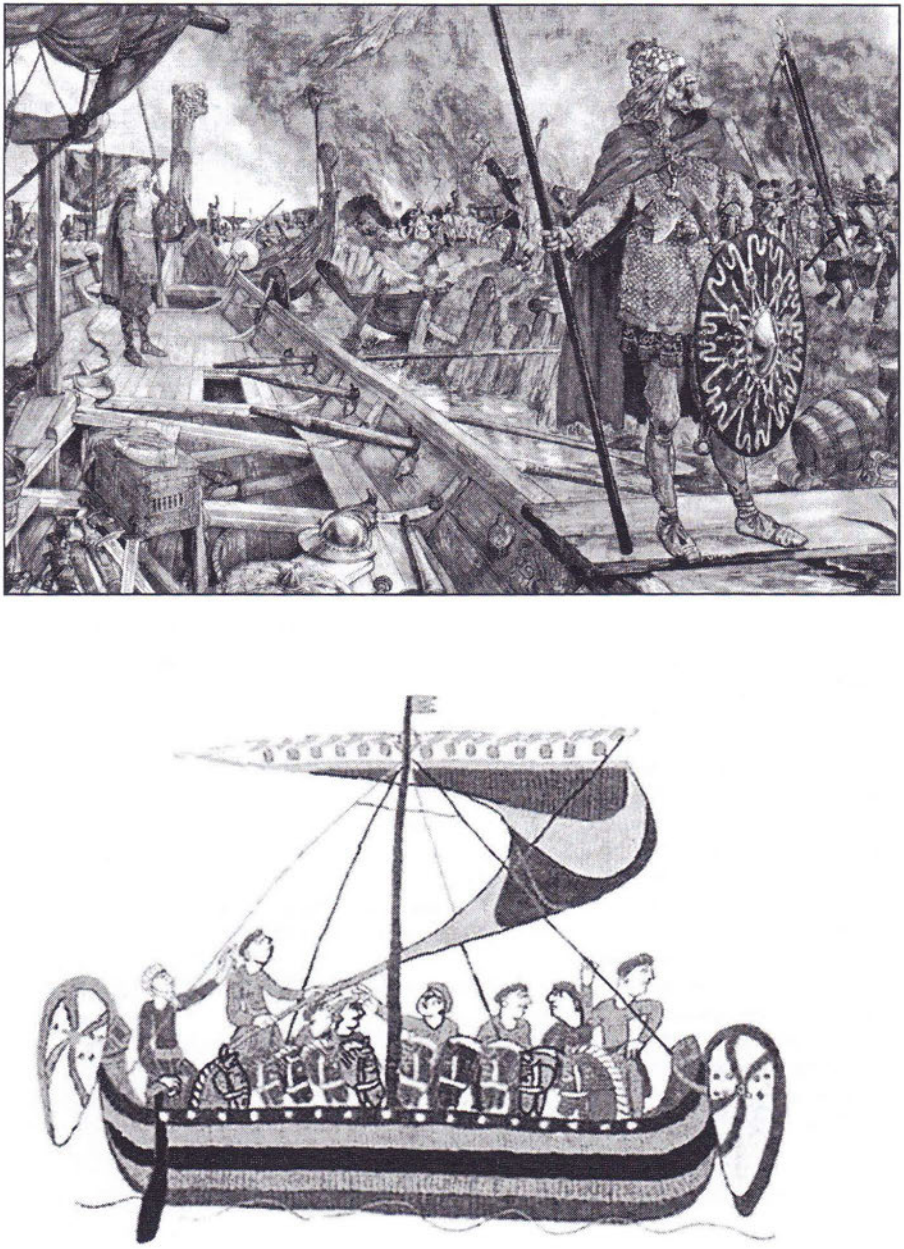

Afb. 5. Vikingstrijd en Vikingschip (naar Willemsen 2004).

aan levensmiddelen steeg, de technische vaardigheden in het ontginnen van grond en het beheersen van het waterpeil ontwikkelden zich steeds meer. Aan het einde van de 10e eeuw begon een droge periode en werd er hier en daar begonnen met de uitgebreidere ontginning van de wildernis. De bisschop zag er brood in en het kapittel St.-Marie gaf stukken wildernis uit aan vrije kolonisten tegen betaling van erfpacht of tijns.[21] De tijd was rijp voor de Grote Ontginningen, waarover later meer.

Bronnen

[1] A.L.P. Buitelaar, De Stichtse ministerialiteit en de ontginningen in de Utrechtse Vechtstreek. Hilversum 1993.
[2] P.Leupen, Werinon, Willibroerd en Liudger. Werinon 22, 578,1996 1996 p. 585.
[3] D.P.Blok, De historische en geografische situatie van Liudgers geboortestreek Nifterlake. In: Liudger 742-809. Muiderberg 1984.
[4] Kl. Sierksma, Het Noormannen-visioen van Liudger en de moordaanslag op graaf Floris V. In: Liudger 742-809, Muiderberg 1984.
[5] A. Manten, Attingahem, Werinon, Zwesen. Werinon 29, 16-32, 1998.
[6] C. Dekker, Het Kromme Rijngebied in de middeleeuwen. Stichtse historische reeks 9, Zutphen, 1983.
[7] D.P. Blok, Enige aardrijkskundige namen in de Vechtstreek. TVE 11, 58-60, 1993.
[8] A. Haartsen & C. ten Oever-van Dijk, Cultuurhistorische Waardenkaart Noord-Holland. Haarlem, 2000.
[9] L.P. Louwe Kooijmans e.a., Nederland in de prehistorie. Amsterdam 2005.
[10] F.Vera, Metaforen voor de wildernis. Wijk bij Duurstede 1997, p.321.
[11] D.P. Blok, De Franken in Nederland. Haarlem 1979.
[12] W. Ettema, Boeren op het veen (1000-1500). Holland 37,239-258, 2005.
[13] P.J.M.van Dam, Vissen in veenmeren. Hilversum 1998.
[14] H. van der Lans & G. Poortinga , Natuurbos in Nederland, IVN Amsterdam 1986.
[15] A.T. Clason, Jacht en Veeteelt. Haarlem 1975.
[16] J.A.J. Vervloet, In: S. Barends e.a. Het Nederlandse Landschap, Utrecht 2005.
[17] T.de Nijs & E. Beukers, Geschiedenis van Holland I Hilversum 2002.
[18] A. Willemsen, Vikingen. Bussum 2004.
[19] H. Brood, Het stroomgebied van de Vecht in de voortijd. TVE 8,102-107, 1978.
[20] www.margaret.demon/kwartierstaat.

[21] tijns is een verouderde term voor cijns, dat is een grondrente, erfpacht; tiend is een belasting, 1/10 deel van de voortbrengselen, over de vruchten van het veld, als pacht betaald aan degene wiens grond men in gebruik had. Bijenzwermen werden ook getiend. De tienden zijn pas bij de tiendwet van 1909 afgeschaft.

Streekarchief Gooi en Vechtstreek

Het streekarchief is tot voorjaar 2007 aan het verbouwen.
Bevolkingsadministratie en burgerlijke stand etc. kunnen geraadpleegd blijven in Hilversum, Melkpad 26. Op de vrijdag is de studiezaal gesloten.
Andere archieven tijdelijk: Hollands Archief te Haarlem.
Informatie: telefoon 035-6292646 en www.hilversum.nl/streekarchief

Nederhorst
den
Berg
Historische Kring